

**ПРАВОСЛАВНОЈ ЕПАРХИЈИ
РАШКО-ПРИЗРЕНСКОЈ И КОСОВО-МЕТОХИЈСКОЈ У ПОХОДЕ**

БРАНИЛИ СМО И БРАНИЋЕМО НАШЕ ИДЕАЛЕ

*Завет Светог кнеза Лазара најбоље сведочи да су
косовски јунаци поистоветили своју са судбином
спаситеља Исуса Христа*

Крушевац има историјску срећу да своје име везује за оснивача и најистакнутију личност српске епископске прошлости – Св. Кнеза Лазара. *Косовска битка* увек спонтано изазива асоцијацију на Крушевац као што је прва асоцијација када се помене Крушевац – Св. Кнез Лазар. Његов завет и Косовска битка јесу такви симболи и незаобилазни знакови који позивају да се сусретнемо са сопственом историјом али да у својој култури нађемо равнотежу традиционалног и модерног, да не заборавимо прошлост и све што је допринело нашем идентитету. Такође, да не дозволимо да нас прошлост спутава у савременом животу, нити у достизању будућих циљева.

***Светиње су уништене као
Манастир Светог Архангела***

Од 1389. године, па и данас, српска војска предвођена Светим кнезом Лазаром показала и доказала чија је територија Косово и Метохија. Од тада за српски народ месец јун је дан туге, помена, сећања на те херојске дане када је младо и старо кренуло у бој против Отоманског царства. Али, тај дан за европске народе је радост зато што је српска војска спречила

продор непријатељских снага које су кренуле да освоје Европу. Ту радосну вест саопштили су први звуци са Цркве Нотр Дам. Моја жеља се испунила, најзад, када смо у организацији туристичке агенције *Балкантурс – Кимко* кренули на пут остварења наших снова, богатим светињама Рашко-призренске епархије. Оне друге сам не само посетио већ и о њима писао у разним часописима.

Кренули смо тачно у три часа по поноћи да би прво стигли на Литургију и причешће у Пећку патријаршију, потом за Високе Дечане, Призрен, Призренску богословију, Цркву Св. Ђорђа, светињу Богородице Љевишке, Манастир Светих Архангела. Јер, Косово није само долина, брежуљак, равница ни житно поље крај Лаба, Ситнице и Бистрице, ни виногради које су наши преци засадили а руке потомака однеговале. Косово је душа Србинова, његова рана незацељена, крв, клетва и молитва његова. Памћење и његова колевка и завет Светога кнеза Лазара када се определио за небеско а не за ropство Османлијског царства.

Панорама Призрена

Видовдан је одавно постао симбол надахнућа, празник српске судбине, дан наших победа и пораза – један од најдраматичнијих датума у нашој историји. Догађаји који су се десили 28. јуна само су ојачали симболику кључног датума српске историје, опредељења донетог на Косову пољу преко Принциповог пуцња на реци Миљацки, „успона и пада“ Слободана Милошевића и

отварање приступних преговора са ЕУ. Видовдан је највећи празник у Срба али и саборности Срба. То је наставак култа старог словенског божанства Вида а црква га је уврстила у календар тек 1892. године. Тада се не пева и не игра, јер је много наших јунака искрварило од Косова па до данас. У црквама се дају парастоси не само изгинулим јунацима већ и невином становништву. Централно обележавање Видовдана сваке године одржава се крај Споменика на Газиместану где су владике Српске православне цркве служиле парастос српским јунацима али и где су одржаване пригодне културне манифестације. На тој мученичкој земљи, како истиче владика Атанасије Јевтић: „српски православни народ и његова црква имају 1.300 цркава и манастира од 12. до 20. века, подизаних, рушених, обнављањих у континуитету пуних осам векова.“

Радећи на карти „Српска духовна баштина“ на Косову и Метохији, Љубиша Гвојић утврдио је да је она душа и срце нашег народа и зато Србија има тапију на овај део своје територије. Он је пронашао 1.996 српских топонима од чега 1.181 црква и црквишта, 115 манастира и манастиришта, 48 испосница, 8 спомен капела и спомен-костурница што је укупно 1.352 здања која припадају Српској православној цркви. Треба рачунати 534 стара гробља, остатак 96 тврђава, старих градина и трговишта и остатак 14 дво-

раца средњовековне властеле. Највећи број светиња налазио се око Призрена, Пећи, Клине, Истока, Чичавице, Новог брда, Косовског поморавља. Налази се и „Српска света гора“. Турски пописи из 1.526. и 1.545. године уписали су укупно 52 манастира, од тога данас утврђено је само 36 црквишта. У Призрену, седишту Епархије рашко-призренске и косовометохијске где су запалили широм света познату Богородицу Љевишку. Има 26 цркава од којих је до доласка НАТО-а половина била у богослужбеној употреби. И на малом простору Велике Хоче и данас постоји 12 средњовековних цркава а у седам се богослужи.

Газиместан на Косову

Јуна 1919. године одржана је прва прослава Видовдана у тек формираној новој држави – Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Тада је на свечан начин обележено 630 година од Косовске битке. Нису заборављени ни други важни догађаји који су се догодили на тај дан. Пет година раније баш на Видовдан догодио се Сарајевски атентат који је био повод за Први светски рат, а Версајски мир, потписан је опет на Видовдан те исте године. Ктитори и оснивачи манастира на Косову и Метохији били су српски владари и чланови њихових породица, затим српска властела, црквени великодостојници односно свештенство а по највише својим несебичним учешћем и сам народ. Један од највећих задужбинара је краљ Милутин (1281-1321) који је подигао више од 40 манастира, међу којима је Богородица Љевишка, Пећка патријаршија и Високи Дечани, који су саставни део наше маршруте, већ у време свог настанка представљали су високи уметнички домет у Европи.

ПЕЋКА ПАТРИЈАРШИЈА

Стигли смо према плану, учествовали у Светој Литургији, причестили се, примили нафору и Благослове а потом смо са великом пажњом слушали казивање о њеној историји.

Њу представља скупина цркава а смештена је покрај Пећке Бистрице на улазу у Руговску клисуру. Она представља један од најзначајнијих споменика српске прошлости. Од постанка у XII веку у њој се налазило седиште српских архиепископа и патријараха. Чине је главна Црква Св. Апостола, архиепископа Арсенија I, са северне стране је Црква Св. Димитрија, архиепископ Никодим, са јужне стране Богородична црква и Црква Св. Николе, архиепископ Данило II, који је подигао и припрату. Од XIII до XVII века у Пећкој патријаршији сахрањивани су сви архиепископи и патријарси. Након турског освајања Смедерева царује терор: отимају црквена имања, пљачкају и руше цркве и манастире а 1541. године укидају Пећку патријаршију. Мехмед Паша Соколовић, иначе Србин, јаничар из околине Вишеграда, обнавља Пећку патријаршију а за првог патријарха поставља брата Макарија Соколовића, (познати и по градњи мостова на рекама Дрини и Требишњици). Иначе, у то време био је хиландарски монах.

Пећка патријаршија

Пећка патријаршија је маузолеј српских архиепископа и патријараха. Сачувано је више мермерних саркофага високе уметничке вредности. Она је ставропигијални манастир под директном управом Патријарха. У њој почивају Свете мошти српских патријараха а поменућемо Св. Арсенија Сремца, ту су још: Свети Јоаникије II, Св. Јефрем, патријарх српски Спиридон који је столовао у најтежим околностима под турском окупацијом. Он је причестио српску војску пред Косовску битку уочи Видовдана 1389. године. Свети Никодим крунисао је Стефана Дечанског за краља. Пећка патријаршија је заштитница града.

У дворишту се налази Шам дуд (црни дуд) процењује се да је стар преко 700 година а претпоставља се да га је донео из покрајине Шам у Сирији и засадио архиепископ Сава други, синовац Св. Саве. Гром га је поде-

лио на два дела тако да сада из обе половине расту нове крошње. Говорити о Пећкој патријаршији а не рећи нешто и о самом граду Пећи било би неправедно. У 12. веку звао се Ждрелник јер се налази на улазу, Ждрелу Руговске клисуре. Развој започиње тек када је пренета столица Српске цркве из манастира Жиче у Пећ. Тада су у граду радили најбољи мајстори филиграни, ковачи, кројачи, производила се свила а за потребе патријарха ковао се посебан новац. Када су Турци освојили Пећ, саграђене су многе џамије на темељима православних богомоља или су цркве претваране у џамије, као, на пример, Бајракли џамија. До 1999. године ту је живело око 10.000 Срба и Црногораца.

МОНАСТИР ВИСОКИ ДЕЧАНИ

Своје место одредио му је Св. Стефан Урош III, син Св. краља Милутина од оца цара Душана. Посвећен је Христу Пантократору под обронцима стрмих Проклетија а уз реку Бистрицу. Због нереди Св. Стефан је заточен у тврђави од стране људи краља Душана где је и убијен. Његове мошти почивају у самом Манастиру. Очево задужбину наследио је Душан. Од XIV века то је мушки манастир а ту данас живи 20 монаха и искушеника. Мошти краља Стефана Дечанског положене су у кивот, дар кнеза Александра 1849. године а последњи пут су пресвучене 1964. године, налазе се испред иконостаса. Треба рећи да је кнегиња Милица у посети са синовима Стефаном и Вуком 1397. године даровала свеће воштане дужине од два метра и заветовала монаштво и да их пале искључиво ослободиоци Косова.

Манастир Високи Дечани

Окружен висовима Проклетија, густим кестеновима и боровим шумама, то је најбоље очуван средњовековни манастир. Одувек је био важан духовни центар у коме је развијена црквена ументост, мисионарски и преводилачки рад, али бавили су се и дуборезом, иконографијом, и издаваштвом, мисионарским и хуманитарним радом.

Иако је Србија призната као самостална држава на Берлинском конгресу 1878. године, а Косово ослобођено тек 1912. године, воштанице су упаљене тек 28. августа 1924. године на Госпођин дан када је Манастир посетио Александар I Карађорђевић. За 616 година постојања оне су данас најстарије свеће на свету.

ПРИЗРЕН

Архимандрит Иларион, Игуман Манастира Драганац поручује: „Из пепела Црква освештена Христe Божe чувај Призрен до судњeга дана“

Смештен између планина Паштрик, Коритник и планинског ланца Шар планине, Призрен је један од најстаријих градова на Балкану, град музеј Српске средњовековне историје. У њему су се смењивале епохе и власти. Река Призренска Бистрица дели га на два дела. У време Стефана Немањића 1214. године припада средњовековној држави. У доба краља Милутина постао је најзначајније трговачко место не само у Србији. А за време владавине цара Душана и Уроша постао је њихова престоница. У том периоду кује се новац.

Цар Душан

У то време поникли су најзначајнији споменици наше баштине, као што су: Црква Богородице Љевишке, Манастирски комплекс Св. Арханђели. Најездом Турака 1455. године уништене су све цркве и претворене у џамије. Године 1878. у Барјакли џамији одржан је скуп муслимана са територије Косова и Метохије и Албаније и тада је основана Призренска лига да би се на крају створила Велика Албанија. Након бомбардовања и уласка НАТО снага 1999. године настаје масовно протеривање Срба и рушење њихових домова и свих православних хришћанских светиња, нарочито манастира и цркава. Под заштитом великих сила, марта 2004. године понавља се егзодус Срба, паљења конака Св. Арханђела, Саборне цркве Св. Ђорђа и Богородице Љевишке. До тада у Призрену је живело 12.000 Срба.

Призрен царски град

У самом центру града и Поткаљаји из османског периода преостале су цркве Св. Пантелејмона, Св. Прокопија и Св. Николе у Призренској махали у XIV веку. Из докумената се зна да су у Призрену постојале и Црква Св. Димитрија – Корачева у Терзи махали, Црква Св. Ане у Махали Пантелије,

Св. Атанасија у Каљаји, Св. Петра на левој обали реке Бистрице, Богојављенска Црква у Мараш махали, Преображењска црква, Призренска митрополија, црква Св. Краља Милутина. Све призренске куће у насељу Поткаљаја су спаљене, а цркве су у обнављању.

ПРИЗРЕНСКА БОГОСЛОВИЈА

Налази се поред леве обале реке Бистрице. Призренска Богословија Св. Кирила и Методија основана 1871. године као прва средња школа на српском језику на територији Османског царства. Захваљујући Призренцу Сими Игуманову чија је жеља била да се школују српски младићи православне вере и тиме унапреди свеопште школство.

Сима Игуманов

Његова порука гласи: „кућа моја у Призрену, у којој је сада Богословија, да остане на вечита времена кућом Православне српске богословије призренске, у којој ће се учити и за духовна звања спремати синови моје отаџбине – старе Србије.“ Учитељи су, како онда тако и сада, плаћени као и Богословија – финасирају се из његовог Фонда. За време рата привремено је измештена у Ниш и никада није престајала са радом. Обновљена је и почела са радом 2011. године. При повлачењу српске војске 1915. године краљ Петар је испод Богословије закопао краљевску круну, рекавши: „да симбол државе не сме у изгнанство“. У Цркви Св. Ђорђа одржана је последња литургија 1915. године одиграла је велику улогу у очувању културног, националног и верског идентита у Срба.

Патријарх Павле

Током 22. године рада имала је 916 ученика. Од њих, школу је завршило 15 који су постали свештеници, 63 учитеља. Године 1892. радило је 7 наставника заједно са ректором а школу је похађало 142 ученика. У време првог светског рата велику помоћ пружали су руски конзули а посебно Иван Јастребов. Школа и мања зграда са професорским становима обновљени су 2011. године а 11 ученика уписало је први разред. У току је обнова интерната, библиотеке, параклиса и осталих зграда Богословије.

ЦРКВА БОГОРОДИЦЕ ЉЕВИШКЕ

Посвећена је Успењу Пресвете Богородице. Саграђена је 1307. године на остацима цркве немањићке као задужбина краља Милутина из 1220. године. За време турске владавине коришћена је као џамија под називом Џма Џамија. Фреске су уништене и прекречене. Због изузетне вредности и архитектуре и фрескописа из XIII и XIV века од 13. јула 2006. године је под заштитом УНЕСК-а. О њеној вредности сведочи стих персијског песника Хафиса Ширазија која у преводу значи: „Зеница ОКА МОГА ГНЕЗДО ЈЕ ЛЕПОТИ ТВОЈОЈ“.

Црква Богородице Љевишке

Основа Цркве је у виду писаног петобродног крста са пет купола, са три стране широки брод. На спољној страни звоника помињу се протомајстор Никола, главни архитекта храма и Михаил Астрапа, вођа сликара који су живописали храм. Међу сачуваним фрескама најпознатије су: ХРИСТОС ЧУВАР ПРИЗРЕНА и БОГОРОДИЦА МИЛОСТИВА СА ХРИСТОМ „ХРАНИТЕЉОМ“ СИРОМАШНИХ.

Међу њима су циклуси Великих празника Христових наука чуда и параболоа као и портрети светаца и српских историјских личности: Стефан Немања, Свети Сава, Краљ Милутин и други. Призренски топоним Богородице Љевишке забележен је и у српским средњовековним изворима из XIV века који сведоче о поседима Призренске епископије. Најкасније сре-

*Пресвета Богородица
Љевишка*

дином XVIII века Црква Богородице Љевишке одузета је од Срба и претворена у џамију. Тек након ослобођења Призрена 1912. године поново је претворена у цркву. И поред опсежних радова на рестаурацији није враћен статус катедралног храма. Пошто је архијерејска катедра задржана у новом Саборном храму Св. Ђорђа, древној светој Цркви Богорице Љевишке остављен је почасни статус старог саборног храма. Нема простора да се напише све о њој али колико је вредна и значајна најбоље говори податак да је заштићена од УНЕСКО-а.

САБОРНА ЦРКВА СВЕТОГА ЂОРЂА

Црква Светога Ђорђа

У ствари Епископија и Црква Св. Николе. Грађена је од 1856 – 1887. године. Краљ Петар Карађорђевић храму је поклонио звоно 1912. године док је друго из 1903. године нестало у мартовском погрому када је и она као и друге запаљена у самом граду. Саборни храм и Епископија обновљени су 2010. године. На истом простору налази се мала Црква задужбина браће Ручновић. Дуго је била једина богомоља житеља у Призрену. У току 2012. године завршена је рестаурација изгорелих фресака.

ЦРКВА СВЕТОГА СПАСА

Посвећена је Вазнесењу Христовом, највреднија и најлепша међу црквама саграђеним испод Призренске тврђаве – Каљаја. Задужбина је српске властелинске породице Владојевић. Са пластичним керамичким украсима и декоративним слогом сиге и опеке украшени су спољни зидови. Најстарији слог, фреска на олтару датира из 1335. године. Половином 19. века подигнути су око Цркве стубови и зидови у намери да се она прошири, на жалост пројекат је остао недовршен.

МОНАСТИР СВЕТИХ АРХАНЂЕЛА

Без обзира колико смо били уморни по веома лепом и топлом дану морали смо пешице да у Призрену идемо од једног до другог манастира или цркве пробијајући се кроз масу људи који су преплавили предивне улице чији су тротари запоседнути кафанским столовима за којима су седели мештани и уживали у хладним напацима. И тако, групно предвођени водичем Туристичке организације *Балкантурс Кимко* из Ниша, на три километра од Призрена према Шар планини, стигли смо у Комплекс манастира Светих Арханђела у клисури реке Бистрице. Као задужбина цара Душана грађен је од 1343. до 1352. године, опасан масивним зидовима повезаним са утврђењем Вишеград на брду изнад њега. Турци су 1455. године освојили Призрен и нанели велику штету овом предивном здању од клесаног камена порушеног Манастира Св. Арханђела. Турци су 1615. године саградили Синан-Пашину џамију у Призрену. Крајем 20. века обновљена је па се живот и рад у

богомољи одвијао нормално све до јуна 1999. године када је отац Харитон киднапован а потом и убијен мада је богомоља наводно била заштићена од стране немачког КФОР-а. Манастир је запаљен и уништен.

Молитва пре ручка

Приликом ископавања Манастира Св. Арханђела, Мошти цара Душана открио је 1927. године научник и богослов професор Радослав Грујић па су прво положене у манастирску гробницу да би 1968. године пренете у београдску Цркву Св. Марка. Након тога, на празном месту Душанове гробнице постављена је мермерна надгробна плоча коју су 2004. године током мартовског погрома порушили албански екстремисти. За узврат постављен је споменик цару Душану који су уништили Албанци током рата 1999. године. Нису поштеђени већ су спаљени и коначи а 2004. године су обновљени. У овој древној и веома значајној светињи Манастир обнавља игуман архимадрит манастира,

отац Михајло са једним искушеником. Поред остатака некада раскошно украшене монументалне Цркве Св. Арханђела, конача, библиотеке, болнице и других објеката, видљиви су и остаци мање Цркве Св. Николе, као и трпезарија на западној страни. Веома смо срдечно дочекани и одмах хладном флашираном водом окрепљени да би након казивања оца игумана са великом пажњом слушали трагичну историју ове светиње која није ни до данас обновљена. Целивали смо Свете иконе, према својим могућностима даривали и новчане прилоге а онда смо позвани да седнемо за већ унапред припремљене и лепо уређене столове, обедовали веома укусну храну, њихове специјалитете. Потом су верници а посебно припаднице нежнијег пола запевале, њих неколико и заиграле.

Да будем јасан, није то било весеље већ бих истакао да су многима, а зашто крити, и мени, потекле сузе од песама које су нам казивале и постављале питање докле ће издржати српски народ егзодус од стране албанских терориста које здушно у сваком погледу помаже и подржава америчка дипломатија и неке сличне њој европске земље. Као што је тога дана било у Призрену ми бисмо волели да тако безбрижно буде за све житеље на Косову и Метохији. И сада чујем жубор реке Бистрице дивећи се знаменитом мосту где се налазе закључани катанци желећи мир Божији и благослове не само у овом већ и на целом простору наше јужне покрајине Косово и Метохије.

Молим Вас, схватите да сам стајао поред реке Бистрице и питао себе јер, нисам могао да схватим да се у оваквој лепоти културе и људи који су

безбрижно седели у кафанама, налазим у Призрену, јер се све светиње налазе око њега. Видљиви су трагови од рата и терора, војске и милиције. Не то није сан већ јава. Конзумирају људи дивне колаче, са свих страна осећам мирис чувених призренских ћевапа, кухиње претежно оријенталне традиције. Овде се девојка не може удати ако не зна да спреми чувени бурек, пите, па сјајан судук, сир... Нису тек тако у 19. веку у Призрену постојали конзулати Русије, Аустрије, Италије и Енглеске. Највише су нам помагали из Руског конзулата. Призрен је био царски град и престоница а у њему је боравила и била Столица Католичке скопске митрополије. Овде се приповеда да ако се неко напије призренске воде са шадрвана увек се враћа у њега. Било је и Дубровчана, Корчулана, Влаха, Млечана. У то време било је 120 заната, две јорганцинице, 5 пинтера, сајција али је глобализација учинила своје, те од свега наведеног остаде мало. Овде се није некада гледало ко је које националности, већ се гледа ко је човек а ко нечовек као што је стално говорио наш патријарх Павле: „Будимо људи“. Од свега тога је мало остало суживота. Ваљда ће се вратити време како је некада било. Можда тиме треба да се позабаве младе генерације које тек стасају. За њих и њихову безбрижну будућност. Да би то постигли онда Вам предлажем оно што ја чиним свакога месеца.

УЗМИТЕ МОБИЛНИ У РУКЕ И НА СМС ОТКУЦАЈТЕ БРОЈ 1033 И ТАКО ЋЕТЕ ДОПРИНЕТИ СА ВАШИХ СТО ДИНАРА ДА НАША ДЕЦА НЕ БУДУ ГЛАДНА.

Добићете следећи одговор: ХВАЛА ВАМ ШТО СТЕ ПОМОГЛИ ХУМАНИТАРНУ АКЦИЈУ ЈЕДАН СМС ЗА ЈЕДАН ОБРОК ГЛАДНИМА НА КИМ-у, Епархија рашко-призренска и косовско-метохијска.

Вратили смо се у поноћ задовољни што смо и сами видели какво је стање у црквама и манастирима и уверили се какав су терор починили Албанци. Схватили смо да и оно

мало Срба што је тамо, треба да послужи за пример да се други врате у своје бивше али и будуће домове, као тапија нашој младости и свим будућим генерацијама, на својој земљи која се зове Република Србија – покрајина Косово и Метохија.

Александар Гавриловић

САРАДЊА БАЛКАНСКИХ САВЕЗНИКА У ПРВОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ

Преговори о стварању Балканског савеза почели су на иницијативу Србије. У априлу 1911. године, председник Владе Србије, Милован Миловановић је предложио бугарском посланику Тошеву закључење споразума о „пријатељској подели сфера утицаја у Македонији“. Овај споразум је, по Миловановићевој замисли, могао послужити као основа за заједничку ратну акцију против Османског царства. Бугарска влада се према српском предлогу најпре држала негативно. Али су преговори обновљени у време италијанско-османског рата.¹ Миловановић је тражио и да у почетку Русија не буде обавештена. Разлог бугарског одбијања је била њена проаустријска политика и зајам који је Бугарска добила од Аустро-Угарске.² Грчки патријарх је у новембру 1911. године, декларацијом одобрио идеју балканске царинске уније.³ Преговори са Бугарском су били јако тешки. Бугарски краљ Фердинанд Кобург је седео на две столице. С једне стране је прихватио предлог да Бугарска добије већи део Македоније после пропасти Османског царства, а с друге стране се тајно договарао са Аустро-Угарском на штету Србије, што је касније и сам признао.⁴ Македонија је била камен спотицања између Србије и Бугарске.⁵

Овога пута је бугарски кабинет решио да сам предложи Србији да се почну преговори. Руско министарство иностраних послова је одобрило идеју српско-бугарског споразума. Србија и Бугарска су имале различите замисли о циљевима Балканског савеза. Бугарска је желела да Балкански савез искористи искључиво за рат против Османског царства и присаједињење Македоније и Тракије, док је Србија прво имала у виду одбрану од аустроугарске агресије, па тек онда рат против Османског царства за ослобођење територија.⁶ Милован Миловановић је сматрао да Србија треба да се уклопи у планове Русије и да уз помоћ ње оствари своје циљеве. Да би постигла свој циљ на Балкану – Цариград и мореузе – Русија је имала три средства на располагању. Најпре, да узме Османско царство у заштиту и постигне превласт на Порти, да подели Балкан са Аустро-Угарском, узи-

¹ *Историја дипломатије-Дипломатија новог доба (1872-1919)*, Београд 1949, 190

² Василиј Штрандман, *Балканске успомене*, Београд 2009, 71

³ Робер Мантран, *Историја Османског царства*, Београд 2002, 729

⁴ Александар Љ. Јовичић, *Балкански ратови 1912/1913 године*, Београд 2006, 11

⁵ Станоје Станојевић, *Историја српског народа*, Београд 1993, 398

⁶ Саво Скоко, *Војвода Радомир Путник*, прва књига, Београд 1984, 236

мајући његов источни део, и, коначно, да подигне између Цариграда и Централних сила брану од независних балканских држава, преко којих ће и сама доћи ближе циљу.

Прву тезу покушао је да спроведе руски амбасадор на Порти, Чариков, радећи на балканском савезу коме би на челу било Османско царство. Његов покушај онемогућили су сами младотурци својом неспособношћу да среде односе у царству и приласком Централним силама. Деобу Балканског полуострва омогућила би само обнова Тројецарског савеза, која је у новим условима, после анексионе кризе, била немогућа. Руској дипломатији коначно је остала само трећа солуција – подизање блока независних балканских држава који би зауставио немачки поход на исток. Тај тренутак чекао је Миловановић да крене у акцију. Он је био дубоко уверен да Србија мора исправити своје односе са Хабсбуршким царством ако жели неометано да оствари своје националне тежње. Добри односи нису, уосталом, спречавали Србију да се припрема за коначни обрачун, када то дозволе прилике; они су, напротив, те припреме олакшавали. Тако се и Пијемонт држао између Француске и Аустрије. Тражећи помирење с Двојном монархијом, Миловановић се надао трострукој користи: слабљењу подршке коју је Беч против нас пружао Бугарској, обустављању провале арбанашке масе на српска подручја и јачању веза, културних и економских, Срба из Србије са Југословенима у Монархији. Најпогоднији терен за измирење с Аустро-Угарском Миловановић је нашао у трговинским односима. То је била област у којој смо били подједнако заинтересовани и ми и они: ми нашим сточним, Беч индустријским извозом. У питању трговинског уговора, Миловановић није постигао велики напредак. Његова жеља да брзо заврши са овим питањем није се испунила. Читаве две године вођени су и прекидани трговински преговори док коначно није постигнут један бледи трговински уговор 1910. године.⁷

⁸ У Балканском савезу нису исте идеје прожимале савезнике као што нису биле ни код великих сила. Балкански савезници су имали намеру да остваре своје националне интересе на рачун Османског царства, а Русија и Француска су желеле да на Балкану створе блок против германизма, на место несигурног Османског царства, којем су Немци одавно господарили.⁹ Аустро-Угарска је била против српско-бугарског зближења. Аустроугарска дипломатија је имала у комбинацији бугарско-румунски споразум, који би изоловао Србију на Балкану, а који би уз то, представљао брану руском ути-

⁷ Димитрије Ђорђевић, *Портрети из новије српске историје*, Београд 1997, 70-72

⁸ Димитрије Ђорђевић, *Портрети из новије српске историје*, Београд 1997, 70-72

⁹ Коста Стојановић, *Слом и васкрс Србије*, Београд 2012, 67

цају. Аустро-Угарска је тежила увећању Бугарске и то тако да остане ривалство између ње и Србије и желела је споразум између Бугара и Арнаута на штету Србије.¹⁰ Она је желела да Бугарску одвоји од Србије, Црне Горе и Грчке и да је приближи Османском царству и Румунији и тако створи нови балкански савез у служби Тројног савеза. После Првог балканског рата подстицала је Бугарску на рат против Србије и бугарском председнику, владе Стојану Даневу, обећала активну војну помоћ.¹¹ Министар спољних послова Аустро-Угарске, гроф Бертхолд је био засипан различитим идејама и плановима од тријалистичке уније до поделе Србије између Албаније, Бугарске, Румуније и Аустрије, идеје о прикључењу Србије Аустрији путем царинске уније и војне конвенције. Професор универзитета, Хајнрих Ламаш, сматрао је да би рат са Србијом требало избећи због повећања броја Словена у Монархији и подржати Србију да добије излаз на море преко Драча. По њему, Албанију би требало да поделе Србија и Грчка, притом да Грчка добије већи део и о томе је обавестио престолонаследника Франца Фердинанда.¹² Шеф Бертхолдовога кабинета, А. Хојош, признао је 18. јуна 1913, у једном писму аустријском посланику у Букурешту да је аустроугарска политика од почетка била уперена на то да се разбије Балкански савез. Бугарској је Аустро-Угарска обећавала Солун, Битољ и Охрид. Румунији је нудила део Тимочке крајине, што је Румунија одбила.¹³ Аустро-Угарска је сматрала да ће Османско царство потући балканске земље па је изјавила да ће остати неутрална под условом да се рат локализује, мислећи да ће тиме спречити руску интервенцију у корист савезника.¹⁴ Аустро-Угарска је желела да створи независну албанску државу да би спречила уједињење Србије и Црне Горе. То доказује изјава аустроугарског министра спољних послова грофа Голуховског 1896. године да *оснивањем независне Албаније ми хоћемо да створимо клин између Србије и Црне Горе*.¹⁵ Бењамин Калај је истакао да то треба урадити да би се спречиле претензије Италије на источну обалу Јадранског мора и да би се избегло потпадање балканских земаља под руски утицај.¹⁶ Разлог због чега је Аустро-Угарска била против Србије је био тај

¹⁰ Владимир Ћоровић, *Односи Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1992, 358

¹¹ Саво Скоко, Петар Опачић, *Војвода Степа Степановић у ратовима Србије од 1876-1918*, Београд 1981, 269,271

¹² Андреј Митровић, *Продор на Балкан - Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке 1908-1918*.

¹³ Владимир Ћоровић, *Борба за независност Балкана*, Београд 2007, 157-162

¹⁴ Владимир Ј. Белић, *Ратови српског народа у 19. веку*, Београд 1937, 100

¹⁵ Петрит Имами, *Срби и Албанци кроз векове, први том*, Београд 2016, 254

¹⁶ Теодора Толева, *Утицај Аустроугарске империје на стварање албанске нације*, Београд 2016, 62

што је после пораза у рату од Пруске и уједињења Италије била упућена на Балкан, а ту јој је главна сметња била Србија.¹⁷ Аустро-Угарска је веровала да ће балкански савезници бити потпуно поражени од Османског царства. Сматрали су да Грци неће учинити ништа, да ће Срби бити тучени, а да ће се Бугари донекле држати и можда имати неке успехе у почетку, а касније бити исцрпљени и када Османском царству стигне појачање из Азије бити и потпуно поражени. Због тога је Аустро-Угарска била у почетку равнодушна према стварању Балканског савеза, док је после српске победе у Куманову и Битољу почела да се више интересује и радила је на спречавању изласка Србије на Јадранско море. Да је српска војска изгубила, Аустро-Угарска би се према Србији односила заштитнички као после пораза на Сливници.¹⁸ Министар иностраних послова Русије, Сазонов је рекао аустроугарском амбасадору у Петровграду да се треба помирити са тим да се не може одржати status quo и да треба изаћи у сусрет балканским државама, посебно да се треба исправити неправда над Србијом учињена Берлинским уговором.¹⁹ Аустро-Угарска је била спречена Мирштегским уговором да у време Руско-јапанског рата искористи руски пораз у своју корист, посебно на Балкану. Када је за аустроугарског министра иностраних послова постављен барон Ерентал, он је почео водити агресивну политику на Балкану. Он је начинио споразум са Османским царством о грађењу железничке везе кроз Новопазарски санџак до Солуна. Србија и Русија су желеле да овај пројекат осујете или бар ослабе. Србија је тражила да добије право на грађење трансверзалне пруге која ће спојити Србију преко Румуније са Русијом, а са друге стране преко Старе Србије отворити јој директан излаз на Јадранско море. Русија је сматрала да је Аустро-Угарска овим уговором прекршила Мирштретски уговор и од тада се у спољној политици ослањала на Велику Британију.²⁰

Италија је на Балкану желела да се утврди на источној обали Јадранског мора. Преко Драча и Валоне би пласирала своју робу на цело балканско тржиште. Противтежа италијанској експанзији на Јадранско море била је Аустро-Угарска. На све могуће начине желела је да спречи Италију у њеним плановима јер се бојала да ће је економски потиснути са Балкана и да ће се удружити са балканским државама против ње. Аустро-Угарска пропаганда је у Албанији деловала преко католичког клера. Она се

¹⁷ Димитрије Поповић, *Балкански ратови 1912-1913*, Београд 1993, 97

¹⁸ Мита Димитријевић, *Куманово-Брегалница*, Београд 1923, 6-13

¹⁹ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига пета, свеста трећа*, Београд 1986, 210

²⁰ Станоје Станојевић, *Српско-турски рат 1912*, Београд 1928, 21-22

потпуно бринула о издржавању католичког клера. Борба око утицаја у Албанији ставила је у опасност опстанак Тројног савеза. Због тога су се Аустро-Угарска и Италија 1907. године споразумеле да се ниједна не сме учвршћивати у Албанији. У случају да се сруши Османско царство, Албанија би постала аутономна.²¹ Тајни договор постигнут у Ракониђију 24. октобра 1909. године између Русије и Италије, био је од огромног значаја и за народе на Полуострву, будући да је њиме по први пут подржано начело Балкан балканским народима. Рат је Италији био од значаја и због тога што би изградњом сопственог колонијалног царства потврдила свој статус велике силе.

Током 1904-1905. вођени су преговори о закључењу савеза између Србије и Црне Горе. Потписан је уговор о савезу и њиме је било предвиђено да се спроведе начело „Балкан балканским народима“, као и заједничка одбрана од напада споља. Црна Гора је предложила арбитражу Русије, али је Србија страховала од тајних обавеза које је Русија преузела према Аустро-Угарској приликом споразума у Мирштегу. Уместо Русије, српска влада је желела да увуче Италију у преговоре о балканском савезу.²²

БАЛКАНСКИ РАТОВИ

Све до смрти председника Владе, Столипина, Русија није подржавала балкански савез сматрајући да још увек не треба давати повода Немачкој и Аустро-Угарској за агресију на Балкан. То се мења после смрти Столипина када руски дипломатски представници подстичу националне покрете код балканских народа. Српски државници су приликом посете Петровграду у марту 1910. године тражили од руског министра спољних послова Извољског чврсту подршку за склапање балканског савеза. Тада је Извољски признао да је над Србијом учињена неправда Санстефанским мировним уговором и у начелу прихватио да се он измени. Преговори између Србије и Бугарске завршени су уговорима о пријатељству и савезу Краљевине Бугарске и Краљевине Србије, и то: 1. Тајни додатак уз овај уговор; 2. Војна конвенција између генералштабова од 9. јуна 1912. године; 3. Први споразум оба генералштаба од 19. јуна 1912. и Други споразум оба генералштаба 15. септембра 1912.²³

Србија и Бугарска су се договориле 13. маја 1912. о подели територија после рата са Османским царством. Тај договор је предвиђао да већи

²¹ Ото Бауер, *Балкански рат и Немачка светска политика*, Београд 1913, 46-49

²² *Историја српског народа, шести том, први део*, Београд 1994, 152

²³ Митар Мартиновић, *Ратне године 1912-1916*, Београд 1996, 29

део Македоније (њен Пирински и Вардарски део источно од дијагонале Крива Паланка, Охрид) припадне Бугарској, а да Србија уз северозападне делове Македоније добије Косово, Метохију и излаз на Јадранско море у северној Албанији, преко Скадра или Драча. У случају да Србија не добије излаз на море преко северне Албаније, председник српске владе, Никола Пашић је захтевао да јој се у том случају обезбеди директна граница са Грчком. Бугари нису прихватили такву ревизију уговора, али су пристали на арбитражу руског цара уколико би се то догодило. А ако би он одбио, спорна питања би решавао Међународни суд у Хагу.

Са Црном Гором, Србија се договорила да поделе Рашку област и Метохију. Између ове две земље уговор је потписан 27. септембра 1912. Преговори две земље вођени су од 30. септембра до 3. октобра у Луцерну када су потписана два одвојена акта: Политичка и Војна конвенција. У Политичкој конвенцији обе државе су се обавезале да свом својом снагом подрже ону другу уколико она буде нападнута од једне или више држава. За случај да Аустро-Угарска окупира неки део европске Турске и једна страна потписница буде угрожена, друга је обавезна да јој помогне. Ни једна од потписница не може склопити мир са Турском без договора са другом, а најкаснији датум за почетак рата је одређен 14. октобар 1912. године. Будућу границу требала је да одреди заједничка комисија, а ако се не дође до решења, предвиђена је арбитража краљева Грчке и Бугарске. Рат са Османским царством је планиран у виду офанзивних дејстава, главни циљ црногорске војске је био Скадар, а потом Новопазарски санџак. Војне команде две српске државе имале су право самосталног наступања, уколико прилике не буду другачије у самом току ратних операција.²⁴ Узрок Првог балканског рата су били чести погранични сукоби, тежак положај Срба у Османском царству и проблеми у транспорту робе преко Османског царства. Такође, није испоштован члан 23. Берлинског уговора о реформама у вилајетима европског дела Османског царства.²⁵ Русија, Велика Британија и Француска су биле против рата, а у случају да он почне узеле су обавезу да га локализују.²⁶ Младотурска револуција је пробудила наде код хришћана да ће се њихов положај побољшати. Реформе нису спроведене јер би Османско царство тада дошло у сукоб са муслиманским поданицима, а то се по мишљењу многих Турака није смело допустити због тога што су муслимани пружили енергичан отпор реформама.²⁷

²⁴ *Историја Срба у Црној Гори 1496-1918*, Нови Сад, 276

²⁵ Јован Цвијић, *Балкански рат и Србија*, Београд 1912, 6-7

²⁶ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914*, књига пета, свеска трећа, Београд 1986, 210

²⁷ Станоје Станојевић, *Српско-турски рат 1912*, Београд 1928, 18

Први балкански рат је почео нападом Црне Горе на османске снаге у Рашкој области 8. октобра 1912. У рат су 17. и 18. октобра ушле Бугарска, Србија и Грчка и све су кренуле офанзивно. Одлучено је да нападне прво Црна Гора због тога што је Србија имала поуздане информације у случају да Србија прва нападне, да ће Аустро-Угарска напасти Србију и ући у Новопазарски санџак.²⁸ Српска војска је ишла у три правца: На Рашку област, на Косово и Метохију и на Македонију. Бугари су ушли у Тракију, а Грци у Епир и јужну Македонију, уз поморске операције према Криту и егејским острвима. Општим савезничким планом било је предвиђено да бугарска војска дејствује на маричком војишту, грчка и црногорска војска на својим посебним војиштима, а српска војска на вардарском војишту, с тим да једна комбинована армија (састављена од једне српске и једне бугарске дивизије) под командом српског генерала и под управом српске Врховне команде, распоређена на простору Ћустендил-Дупница, садејствује главним српским снагама на вардарском војишту.²⁹ У данима пред избијање рата, дуж српско-османске границе долазило је до мањих инцидената. Али се сукоб Лапског четничког одреда под командом Војислава Танкосића и српских граничних посада са османским снагама у пограничним караулама код Мердара претворио у жестоку четвородневну битку (15-19. октобар) још пре формалног почетка рата. Топличка група III армије успела је да уз значајне жртве пробије главнину османских снага ангажованих на затварању овог важног стратешког правца. Битка на Мердару је била прва већа победа српске војске у Балканским ратовима и она је значајно утицала на морал и на растерећеније наступање централне I армије уочи одлучујуће битке код Куманова.

Иако је првобитна процена српске Врховне команде предвиђала да ће до главног сукоба са снагама османске Вардарске армије доћи на Овчем пољу, одлучујућа битка Првог балканског рата се догодила код Куманова.³⁰ Срби су у дводневној бици (23-24. октобра) однели велику победу код Куманова, да би, после крвавог боја 18. новембра поразили Османлије код Битоља. Бугарска војска је однела победу код Кирк-килиса у Тракији, али је њен продор код Једрена био заустављен. Грци су заузели Солун, Хиос, Самос и Митилену. Крит је прогласио уједињење са Грчком. Црногорска војска је запосела јужни део Рашке, Плав, Гусиње, део Метохије и град Пећ.

²⁸ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига пета, свеска друга*, Београд 1985, 497

²⁹ Саво Скоко, Петар Опачић, *Војвода Степа Степановић у ратовима Србије 1876-1918*, Београд 1981, 210

³⁰ Саша Станојевић Милутин Милисављевић, *Ослобођење Старе Србије у Балканским ратовима*, Косовска Митровица 2013, 21, 24

Османско царство је тражило примирје, што су земље Балканског савеза прихватиле. Нова младотурска влада је покушавала да промени ток рата, али је то било безуспешно и морала је да потпише Лондонски уговор.³¹ Под притиском Велике Британије и Аустро-Угарске, Србија је морала да повуче своју војску из Драча и Љеша. То је охрабрило Османско царство и Србија је одлучила да прекине примирје и настави рат. То је скупо коштало.

Грци су до 5. марта 1913. заузели Јањину, а Бугари до 24. марта исте године, уз помоћ Србије, Једрене. Црна Гора је 8. априла после дуге опсаде заузела Скадар, али је под притиском Аустро-Угарске и Велике Британије морала да се повуче из Скадра. Први балкански рат је завршен Лондонским миром који је потписан 30. маја 1913. године. Овим уговором Османско царство се морало одрећи територија западно од Енос-Мидија у корист чланица Балканског савеза, задржавајући само уски појас око Цариграда. Велика Британија је одабрана јер је у том тренутку сматрана најобјективнијом од свих европских сила. Велика Британија је пристала да Призрен и Пећ припадну Србији, а да Ђаковица и Дебар припадну Албанији. Под притиском Русије Аустро-Угарска пристаје на то да Ђаковица и Дебар припадну Србији. Као знак добре воље Србија и Црна Гора су повукле војску из Скадра. Једини Енглез који је тада у потпуности подржавао српске захтеве био је Бакс Ајронсајд, британски посланик у Бугарској. Он је истицао да је Србија била најуспешнија од свих балканских савезника и да јој не би требало одузимати територије Старе Србије и припајати Албанији. Сматрао је да је у интересу Велике Британије да подржава српску ствар против претензија Аустроугарске и да утиче на остваривање равнотеже и солидарности између Србије и Бугарске.³² Бугарски министар спољних послова Гешов је уверавао Едварда Греја да је стварање слободне балканске федерације најбоља политика за Балкан.

Немачка и Велика Британија су се пре Лондонске конференције договориле да Немачка обузда Аустро-Угарску, а Велика Британија Русију и балканске савезнице. Договориле су се и да балканске сукобе локализују. Едвард Греј је од почетка Скадарске кризе слао сигнале Београду да је амбасадорска конференција одлучила да Скадар припадне Албанији и да ће даље жртве око тога града бити узалудне и непотребне.³³ На Лондонској конференцији, Србији је признато право на трговачки излаз железницом на

³¹Ценгиз Хаков, *Историја савремене Турске*, Призрен 2011, 47

³²Александар Растовић, *Велика Британија и Косовски вилајет 1877-1912*, Београд 2015, 149-164

³³Александар Растовић, *Велика Британија и Србија 1903-1914*, Београд 2005, 150,160, 186

неко албанско пристаниште. На енергичан захтев Аустро-Угарске, Русија је 9. новембра послала Србији ноту да у своме захтеву за излазом на море од Русије може очекивати само дипломатску помоћ. Никола Пашић је сматрао да је непријатељство Аустро-Угарске због тога што Србија иде за Тројним споразумом, а да када би само пришла Тројном савезу добила би излаз на море колики хоће. Такође је рекао ако силе Тројног споразума оставе Србију на цедилу као за време Анексионе кризе, да ће Србија највероватније да се наслони на Тројни савез и да би то повукло цео Балкан.³⁴ Са становишта енглеских и француских интереса, Први балкански рат је створио препреку аустро-немачком продирању ка Солуну и Блиском истоку, а Русија није успела да се домогне Цариграда и мореуза.³⁵

Никола Миленковић

³⁴ Љиљана Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском*, Београд 1965, 560,578,591

³⁵ Љиљана Алексић-Пејковић, *Западне силе и Први балкански рат*, Први балкански рат, Београд 1991, 31